

INTERVJU SA ZURAFETOM BERIŠA - LJUŠAJ

Priština | Datum: 17. novembar 2021.

Trajanje: 75 minuta

Prisutni:

1. Zurafete Beriša - Ljušaj (Intervjuisana)
2. Anita Susuri (Vodila intervju)
3. Renea Begoli (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[ ] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi deo

Anita Susuri: Gospođo Zurafeta, da li možete da se predstavite, da nam kažete nešto o sebi, gde ste se rodili, kada.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Hvala. Prvo želim da vam se zahvalim na pozivu. Hvala što ste izabrali moje ime od toliko posebnih imena. Različite priče, različite biografije. Ja sam danas kod vas došla s velikom radošću i pokušaću da ne izgubim sve reči o kojima sam mislila putem dok sam dolazila ovde i koje imam na umu.

Ja sam Zurafete Beriša-Ljušaj. Prvo prezime mi je Beriša. Rodila sam se i odrasla u selu Požar, to je jedno selo u opštini Dečani. Nije toliko daleko. U jednoj velikoj porodici, porodici koja je imala tradiciju visokog obrazovanja. I ja sam kao devojka sa sela imala sreću da se školujem, dakle to su bile '70-te. Sve što sam postigla je zahvaljujući roditeljima koji su odlučili da se školujem među malobrojnim ženama tog vremena koje su dobile visoko obrazovanje.

Osnovnu školu [završila sam] na selu, a onda sam nastavila srednju medicinsku školu, odsek farmacije u lepom gradu Prizrenu. Tu sam bila četiri godine. Nakon četiri godine, tada u Prizrenu nije bilo studija farmacije, u Prizrenu je bila samo srednja škola. Tu su se svi Albanci sakupili i svi koji su voleli farmaciju. Ali tu sam završila srednju školu za farmaciju.

Anita Susuri: Gospođo Zurafeta, ako možete da nam pričate o detinjstvu, prvim sećanjima.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Hvala. Kao što sam i ranije rekla, ja sam bila najmlađa devojčica u porodici i možda sam zato imala priliku da se školujem u to vreme. Ne znam! Jedno malo selo.

Anita Susuri: Koliko je dece bilo u vašoj porodici?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bilo nas je četiri dečaka, tri devojčice. Ja sam bila najmlađe dete i bila su još tri brata koji su u to vreme studirali, i zahvaljujući njima i roditeljima imala sam podršku, oni su uradili nemoguće da bih ja nastavila školovanje. Nakon osnovne škole, osam godina, roditelji su odlučili da nastavim u lepom gradu Prizrenu, farmaciju. Mnogo sam im zahvalna što su izabrali najbolji grad za mene da završim farmaciju.

Anita Susuri: Hoću da se malo zadržimo kod vaših roditelja jer ih pominjete, kako ih se sećate? Oca? Majke?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Moji su roditelji znali vrednost tada, vrednost školovanja, uradili su nemoguće. Bili su radnici, majka se više bavila ručnim radom, osim bavljenja decom i porodicom. I tata, takođe, radio je na selu, u poljoprivredi, na građevini kako bi skupio novac da nas školuje. Bila su trojica sinova i ja kao devojčica, četvoro dece za koje je morao da plati...

Anita Susuri: Da li se sećate vaše kuće kad ste bili dete i da li ste živeli u zajednici u to vreme?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Živeli smo u zajednici, velika porodica. Od kad se sećam, i stric, moji stričevi su bili školovani, i to je bio prioritet za mene. U porodici je bilo i doktora nauka. Tako da je to bila jedna porodica koja je volela visoko obrazovanje, nije bilo dovoljno samo osnovno obrazovanje, srednje obrazovanje i visoko obrazovanje.

Anita Susuri: Da li su se oni školovali negde, dakle, dok je bila Jugoslavija, školovali su se i u inostranstvu...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, i u inostranstvu. Sigurno, svi su pomagali jedan drugom što se tiče ekonomskih prihoda. Stric je doktorirao u Sovjetskom Savezu...

Anita Susuri: Da li se sećate neke priče kako je on otišao tamo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: U... sigurno sa uz mnogo truda i žrtvovanja, jer je trebalo puno novca, ali je uspeo. I mi smo mnogo ponosni i na braću, jer ja sam rekla, nakon četiri sina sam ja, i svako je završio studije u to vreme. Svako, počevši od prava, ekonomije, hemije, biologije. Tako da, meni nije bilo ni toliko teško, nije mi bilo [teško] da nastavim u njihovom smeru.

Anita Susuri: Znam da ste se vi kasnije angažovali u nekim aktivnostima što se tiče pitanja narodnog oslobođenja, ali interesuje me da li je toga bilo i ranije u vašoj porodici?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, sigurno, jer ja sam se inspirisala odnekud kad sam bila mala. Inspirisala sam se od porodice. To je bilo vreme kad se nismo mirili sa srpskim režimom i ja sam videla od moje porodice, bila je to velika porodica, naučila sam od njih i čitala i odlučila, '82, '81. godine kad sam se i

zatekla u Prizrenu, '82. je bila godišnjica demonstracija, Studentski pokret, i tu sam postala aktivistkinja, da i ja uradim možda neku najmanju stvar. Napori su bili, a i želja, da budem deo Studentskog pokreta. Tada...

Anita Susuri: Ali pre nego što stignemo dotle, želim da se vratim na vašu odluku...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Naravno.

Anita Susuri: Ako možete nešto više da nam kažete o toj vašoj porodici i ko je konkretnije bio angažovan, i u kakvim pitanjima, da li su imali problema s tadašnjim vlastima, jer bilo je i ljudi koji su bili progonjeni u to vreme. Dakle, ispričajte nam nešto više o ovome.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Sigurno su imali problema s vlastima, ne samo moja porodica, nego svaka porodica koja se suprostavljala režimu to vreme je imala problem. Bili su udaljavani s posla, bili su politički progonjeni i imali su težak život, ilegalni život.

Anita Susuri: Da li su imali...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Imali su zatvorenike, krvave, maltretirane, ne samo moja porodica, nego svi drugi u to vreme. I u mojoj porodici je bilo torture, mnogo.

Anita Susuri: Ko je bio, na primer, ili da li se vi sećate neke priče?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ne sećam se priča jer ja sam bila malo mlađa u porodici. Ne sećam se puno priča, ali znam da, da, da su pocepali srpsku zastavu, pričali su o Republici Kosovo, stavljali su svakakve parole u to vreme. Jednom rečju, hteli su republiku, napravili su revoluciju, pokušali su da naprave revoluciju. I to su sigurno videle vlasti tog vremena, koje bi te porodično kaznile, lančano su te kažnjavali. Ako je jedan član porodice zapao za oko [vlastima], cela porodica je loše prolazila, jer je to išlo lančano.

Anita Susuri: Pričali ste mi o vašoj majci koja je radila i volela je da radi ručne radove, ali da li je to bilo profitabilni rad ili je radila iz zabave?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Profitabilni rad, profitabilni rad, kao sve majke u to vreme, odeva se obezbeđivala kroz ručni rad. Možda je tako bilo do '70-ih. Tako da sam ja, u znak zahvalnosti prema mojoj majci i svim majkama tog vremena, odlučila da napišem knjigu koju ćete i vi dobiti. Kako bi ispoštovala sve albanske majke iz tog vremena, trudila sam se da se ne zaborave tradicije i običaji tog vremena, [ali] da ožive. Imajući u vidu da je omladina sad više okrenuta prema socijalnim mrežama. Neka ostanu kao dokument običaji iz starih vremena, tradicija, ima i priča, interesantnih priča. To sam uradila iz ljubavi prema majkama i ženama tog vremena.

Anita Susuri: Pričali ste mi o mestu gde ste živeli, gde ste rođeni, i da ste otišli u Prizren da bi nastavili srednju školu. Odakle je, kao prvo, došla ta želja da nastavite s farmacijom? Da li vas je neko savetovao, da li ste to voleli ili?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Hvala na pitanju. Ja sam bila mlada kad sam završila osnovnu školu. Otac i braća su bili ti koji su odlučili da idem u Prizren. Ako hoćeš da se školuješ tu je lep grad Prizren, a farmacija mi se dopala kao profesija. Tamo sam završila četiri godine, dakle živela sam četiri godina u Prizrenu. Međutim, nakon što sam završila srednju školu, odlučila sam da studiram, nije mi bila dovoljna srednja škola. Pošto nije bilo farmacije, izabrala sam književnost i jezik u glavnom gradu, u Prištini.

Anita Susuri: A kad ste došli u Prizren, da li je to bio prvi put da ste otišli van vašeg mesta?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bio je prvi put, kao devojka iz sela, bio mi je prvi put (smeši se). To su ta sećanja, jer je za mene tada to bio dosta veliki grad...

Anita Susuri: Kakav je bio Prizren u to vreme?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Prizren je u to vreme bio jedan lep grad, međutim jezik nisam toliko razumela jer u Prizrenu ima mnogih koji žive...

Anita Susuri: Koji pričaju drugim jezicima.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Koji pričaju i drugim jezicima, ima iz sela, malo teži jezik. Međutim, naučila sam i svideo mi se. Onda sam četiri godine kao devojka bila tu, imali smo društvo, to je jedan lep deo života koji neću nikad zaboraviti.

Anita Susuri: Da li ste iznajmljivali stan ili kako?

Zurafete Beriša-Ljušaj: U [studentskom] domu. Bio je dom kod [preduzeća] Farmakosa, tada je bio Farmakos, jedan mali dom tu. Tu sam se družila sa drugaricama i živele smo lepo. I brat je bio student u Prizrenu u to vreme. On je studirao fiziku, tako da mi je bilo lakše da putujem sa bratom i da se vraćam, svake druge nedelje smo odlazili kod porodice, kod roditelja. Da, to je bio lep deo, bio je dobar život.

Anita Susuri: Da li se desilo, dakle, kao mlada devojka da izlazite sa drugaricama, bila je čaršija ili negde da se šetate?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Nismo izlazile. Ne znam! Postojala je ona predrasuda da bi bila dobra učenica, dobra devojka, moraš u grad da izlaziš u uniformi, u školskoj uniformi. To su bila ta naša uverenja.

Anita Susuri: I šta još možete, na primer, da izdvojite ili neko iskustvo iz tog vremena? Na primer, kakvi su bili profesori? Da li su vas savetovali? Da li su imali...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Profesori su bili jako dobri. Mi smo mnogo toga naučili jer je postojalo to uverenje da ako izgubiš godinu moraš da napustiš školu i mi smo mnogo učile, mnogo, od straha da ako izgubiš godinu više ne možeš da nastaviš. Takav smo savet imale od roditelja. Tako da, završila se i srednja škola, lepo iskustvo, lepa sećanja, kao svi maturanti. Kao svi, ta generacija je ostavila lepa sećanja.

Anita Susuri: Sigurno ste imali autobus kao prevozno sredstvo za odlazak na selo. Da li ste često išli kući? Ili kako?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Kući sam išla svake dve nedelje, pešačila sam od sela Požar do Dečana, u Dečanima je bio autobus. Dečani, Đakovica, Prizren.

Anita Susuri: Koliko dugo ste hodali?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bilo je možda sat vremena pešačenja.

Anita Susuri: Da li ste uvek imali društvo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, imala sam brata. Prve dve godine sam imala brata koji je studirao fiziku. Kad je on završio studije, druge dve godine je došao drugi brat koji se zaposlio u Prizrenu u jednoj školi, u jednom selu blizu Prizrena [kao] biolog. Tako da, četiri godine sam putovala sa braćom, nisam putovala sama. I to je bilo dobro za mene, bila sam sigurnija, bolje sam se osećala.

Anita Susuri: Da, htela sam i da vas pitam, razumem da je vaša porodica bila školovana i viša što se tiče tog aspekta. Ali da li je bilo od meštana, od komšija, nekih negativnih reakcija zbog devojaka koje su se školovale u to vreme?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ne znam, tada su bile '70-te, možda ne toliko ako uporedimo s '50-tim godinama, bilo je malo onih koje su se školovale pre mene, možeš ih na prste izbrojiti. Ali '70-ih možda nije bilo tolikih predrasuda, bilo je malo predrasuda, ali više je bilo zbog ekonomskih razloga. Ekonomske neprilike su uticale da devojke ne idu [na školovanje] i to im je ostalo celoga života kao neostvareni san jer nisu mogle da se školuju. Jer su '70-tih devojke bile slobodnije, manje-više.

Anita Susuri: Kad ste završili školu u Prizrenu, da li ste se opet vratile na selo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da.

Anita Susuri: Onda, rekli ste mi da nije bilo, dakle, u tom okrugu dakle, da nastavite...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Nije bilo studija farmacije.

Anita Susuri: Kako je došlo do [studija] albanskog jezika?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Došlo je do toga da studiram albanski jezik jer još ranije, ja, i tokom srednje škole sam se bavila pisanjem, poezijom. A da nastavim opštu medicinu nisam htela, jer nemam toliko snage da dajem iglu, injekcije, [da vidim] krv. To nisam volela. Pobegla sam od medicine, jer farmacija i medicina nisu isto. Farmacija leči lekovima, medicina iglama. Tako da sam bežala od toga. I roditelji, da bi mi ispunili želju da ne ostanem samo sa srednjom školom, zahvaljujem im se i sad kad više nisu tu, jer su mi ispunili veliki san, da studiram. I upisala sam književnost i jezik, rado sam to upisala, iako je bilo teško da pređem s medicine na književnost, ali imala sam volju i uspela sam. Međutim, tokom studija, tu sam onda imala, počela je jedna interesantna drama za mene. Bila sam nešto...

Anita Susuri: Pre nego što nastavimo o tome, dakle vi ste iz vašeg sela došli u Prizren koji je bio veći i razvijeniji grad. Priština se '70-ih godina razvijala. Kako je to bilo iz vašeg ugla? Gde ste stanovali? Sigurno ste stanovali u domu. Kakav je bio ceo taj deo? Grad? Centar?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ja sam '82. došla u Prištinu, tako da sam '82. bila u Prištini. Priština je bila drugačija, ali je bila puna života, puna živahnosti. Nisu postojala ta mesta gde danas idemo na kafu. Tu gde smo se sastajali jedni s drugima i gde smo mogli da se sastajemo, to je bilo neko šetalište kako smo ga zvali. Šetalište gde smo se šetali. Šetalište. Tu su izlazili studenti, radnici, ljudi koji bi se osvežili uveče, više nego po lokalima.

Anita Susuri: Da li ste i vi šetali?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Izlazili smo. Kad sam otišla na studije u Prištinu, desilo se da je i mlađi brat bio studirao na Ekonomskom fakultetu, i opet sam bila sa bratom. Ali, dobro smo to iskoristili, lepo smo iskoristili taj deo studija, naročito prvih godina kad sam bila brućoš, iskoristila sam to vrlo dobro. Koliko se sećam, koliko ja znam, kad sam bila mlada zadovoljavali smo se s malo stvari, dovoljno nam je bilo to malo što smo kupovali. Možda smo jednom godišnje kupovali nešto lepo i bili smo mnogo srećni s tim što smo imali. Živeli smo jednostavno, ali dobro.

Anita Susuri: Sad me interesuje vaša priča kako je došlo do članstva u Ilegali¹? Kako je to išlo? Kako ste saznali, rekli ste da je i porodica bila uključena, dakle to je bio pokret da se uradi nešto drugačije protiv sistema. Ali kako je došlo do te ideje?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Naravno, do toga nije došlo slučajno jer sam se ja sve vreme hranila patriotskim osećajima, počevši od čitanja, od radova, od društva, od kolega, i to nije došlo slučajno. Tako da, tada je bio taj poziv, '82. godina je bio poziv, "Domovina je u opasnosti", a mi kao studenti želeli smo nešto da uradimo. Napravili smo revoluciju kada je otpor bio skoro zamrznut. Počeli smo sa skrivenim ilegalnim vezama...

Anita Susuri: Čuli ste preko svojih prijatelja ili kako? Da li se pričalo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Na početku se o tome govorilo u selu. U selu su se održavali skupovi, skupovi. Neko je psovao srpsku vlast jer maltretira i ubija studente, neko je psovao studente jer kvare red i spokoj tog vremena. Neko nije znao, neko se plašio, neko nije shvatio, neko se plašio. I bio je jedan kaos, bila je jedna magla dok se nije razjasnilo. Jer na početku, ljudi, brzo se desila pobuna i Studentski pokret koji ulazi u istoriju, koji je potom doneo Oslobođilačku vojsku Kosova.

Anita Susuri: Dakle, iz sela je ovo počelo i tada ste već čuli da postoji jedan pokret...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, iz sela, da. U svakom selu su održavani skupovi, vođene su konsultacije sa muškarcima sela: "Zašto se ovo dešava, odakle ovo dolazi..." Tako da, ovo je samo poprimilo ogromne razmere, svi ljudi su postali svesni. I ja sam bila, i ja sam bacila jedan mali kamen.

Anita Susuri: Kako se desilo da uđete u Ilegalu?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, bila je godišnjica demonstracija '81, ja sam tada živela u domu, u Studentskom centru, u domu, i normalno nije moglo da mi promakne ništa što se dešava. I bila sam spremna na to da će se nešto desiti, bila sam spremna jer je i brat bio u pokretu, i bila sam spremna da ako se nešto desi, znam šta da kažem, znam gde sam i dobro sam znala svrhu. Neću od sebe da pravim heroja, jer mi smo tada bili jako mladi, bili smo studenti. Ali toliko koliko nam je srce kucalo imali smo volju i viziju za naše mesto. Bili smo jako snažni i vrlo dobro informisani. Znali smo cilj i znali smo kraj jer...

Anita Susuri: A na protestima, dakle, rekli ste mi da ste bili deo pokreta Fortuna koji...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, da. To je bila mala grupa, tajna u to vreme, i ja sam sačuvala moju [grupu] i zahvaljujući... i moja ćerka se zove Fortuna, sačuvala sam to ime celoga života jer sam htela da oživim

---

¹ Savez podzemnih militantnih grupa koje su se borile za odvajanje Kosova od Jugoslavije i ujedinjenje sa Albanijom u vreme Titove Jugoslavije.

to ime. Tako da smo se mi dogovarali po skrivenim okupljanjima po Prištini i posle u Dečanima, na selu. Bila je to naša grupa koja... tu smo donosili odluke, tu smo diskutovali koji je sledeći korak. Tako da, strah je bio jako veliki i potezi srpske vlade su bili jako veliki u to vreme, svi smo bili pod istragom. Ali volja, želja i strategija koju smo odigrali je bila važna.

Anita Susuri: Koje su bile vaše aktivnosti? Šta ste radili? Znam da je bilo pisanja nekih parola “Kosovo Republika”, ako možete malo više da nam kažete o tome?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Vi ste sigurno informisani jer imate i knjigu Teute Hadri. Tu su neki intervjui, tu je svaka od nas jer Ilegala je velika. I Teuta se potrudila da sve uvrsti u knjigu i vi ste tu našli moje ime. Mnogo sam vam zahvalna što ste mi dali priliku da budem deo tih posebnih ljudi. Jer u to vreme nije bilo lako za jednu devojkicu, da devojkica bude uhapšena, to je bilo, sigurno je to bio jedan veliki udarac za naše majke jer nisu znale kako ćemo izaći i kako će sve ići.

Anita Susuri: Da li možete da nam ispričate kako ste ušli u Ilegalu? Kako ste saznali za taj pokret?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Pa kad ste već našli moje ime u ovoj knjizi aktivnosti žena Ilegala za oslobodjenje otadžbine, onda ću malo više pričati o tome. Ime Ilegala je došlo posle rata, dakle tada je bila Studentski pokret, dok smo ime Ilegala postavili nakon rata jer smo bili ilegalci. Što znači da smo bili skriveni. Sve se razvijalo u tajnosti jer je takav format bio i tako je bilo... održavali su se tajni sastanci, svaka je znala rizik koji može da se desi. Bile smo mlade i možda se nismo plašile rizika u to vreme jer smo bile mlade.

Tako da, više po demonstracijama, svi studenti su izašli na demonstracije, naročito ispred domova. Bili smo vrlo dobro organizovani, svi smo čuvali jedni druge, to je važno reći. Mnogo smo čuvali jedni druge. “Kosovo Republika!”, “Hoćemo slobodu!” Te parole su svima poznate. Te parole o kojima pričamo su poznate i u istoriji. Izašla sa drugaricama ispred dvorišta studentskog doma. Sastala sam se i sa bratom, sastala sam se s puno drugarica, s puno kolega. Nisam znala da nas slikaju, u svakoj poziciji jer su policijske mere bile veoma stroge. Bili su izuzetno stroge. Tako da, ušli su nam u trag i posle nekog vremena su uhapsili mene, mog brata i jednu drugaricu. Uhapsili su nas troje odjednom. I onda je počela tortura, pod istragom neko vreme dok nisu odredili zatvorske dane [kaznu].

Bio je to veoma, veoma užasan period, zato što si morala da znaš o čemu pričaš. Problem je bio da zaštititiš i druge, problem nije bio kod mene. Ja, ja gde sam. Ja sam znala da sam u njihovim rukama, ali problem je bio kako da zaštitim druge. To je bilo mnogo važno. O tome sam se ja brinula. I u žestokoj borbi, u krvavoj borbi, uhapsili su nas. I sećam se jednog dela jer je moj brat bio tri godine stariji od mene, bio je iskusniji. Ja sam više od njega naučila, i tokom istrage ja se sretnem s bratom, on je imao vezane ruke, ja sam imala vezane ruke, i jedna ruka mu je bila [zavezana za] drugu i sećam se kad mi je on rekao, rukom mi je objasnio da ne pričam {opisuje rukom}.

To je momenat koji neću zaboraviti, jer sam bila mlada, možda bih i progovorila, možda bih i sve ispričala, jer kad te tuku sve može da se desi. Međutim, sećam se da je brat bio tri godine stariji od mene i bio je hrabriji, bio je više... i kaže mi: "Ne pričaj!" Samo se toga sećam. I to je bio jedan, to je za mene bio jedan veliki poklon u životu jer to je do mene napravilo ovo što jesam, jako me je osnažio taj momenat da ja ne odajem imena, da ja budem jaka. Jer bi možda i progovorila, jer sam bila mlada i nisam... tako da, to je rezultiralo...

Anita Susuri: To vam je rekao kad su vas uhapsili?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Niko od mojih saradnika nije uhapšen, nikoga nisu uhapsili jer smo blokirali ta imena, jer su nas mnogo maltretirali i svrha je bila da ne pomenemo imena. I to je bila najbolja stvar na svetu, u životu koja mi se desila.

Anita Susuri: To su vam rekli kad su vas uhapsili ili? Brat?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Uhapsili su nas, bili smo pod istragom, ispitivali su nas. Odvojili su žene na jednu stranu, muškarce na drugu, nismo bili više zajedno. Nismo više bili zajedno, nismo više bili zajedno. Brata su odveli s muškarcima, mene s ženama. Bila je grupa, bila sam tu s puno drugarica... iz Gnjilana sam imala više [drugarica], imala sam iz Suve Reke. Tu je svaka bila krvava. Svaka je bila kako su ih uzeli s ulice. Ne znam, bilo je to novo iskustvo, bilo je to nešto zanimljivo. I tokom vremena, dok smo bili pod istragom, tu sam srela brata izdaleka i samo, i s vrlo malo mogućnosti uspeo je da mi kaže: "Ne pričaj!" To je nešto najbolje.

Anita Susuri: Vi ste uhapšeni...

Zurafete Beriša-Ljušaj: 11. marta.

Anita Susuri: '82, dakle bio je...

Zurafete Beriša-Ljušaj: '83, 11. mart '83. 11. marta bila je godišnjica demonstracija 1981. godine.

Anita Susuri: Pre svega šta se desilo? To je bila organizacija koju ste vi...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bila je godišnjica demonstracija. Bile su masovne demonstracije, bile su jako velike demonstracije, tu nas je bilo puno, ostatak istrage je bio užasan. Pod istragom je bilo užasno jer je bilo velikih provokacija. Bilo je velikih provokacija. Bilo je slučajeva kad su snimali ljude kako se deru, kako maltretiraju ljude. Snimili su i rekli su mi: "Ovo je tvoj otac" i "samo te jedan zid razdvaja od oca i to je glas tvog oca". I u tim trenucima ti nisi mogla da znaš, da li je to glas tvog oca ili čiji. [To su radili] Da bi mi od straha otkrili imena. Njihov cilj je bio da otkrijemo imena. Ja kao Zurafeta nisam bila interesantna, kao osoba. Mene su kao osobu uzeli, ali ja imam još mnogo njih iza sebe, mogu dati

mnogo imena. I ta imena sam mogla da dam od straha, od straha što su mi doneli te snimke, rekli su: “Ubili smo ti celu porodicu. Brata koji je bio s tobom smo ubili, ubili smo ga. I brat je sve rekao o tebi, ti ništa ne pričaš o njemu”. Dakle, to su bile provokacije.

Anita Susuri: Dakle, bilo je i psihičkog i fizičkog maltretiranja?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bilo je, i jedno i drugo. Ali ja sam čula glas koji... do kasnije nisam znala da to nije tata. Dugo sam mislila da mi je tu otac i da mi je porodica tu. Bilo je raznog maltretiranja: “Ti ako ikada izađeš živa odavde, s tobom neće niko pričati. Ti ćeš biti jadna devojka”. Prošlo je možda mesec dana od kad sam se verila i bilo je još torture. Pričali su mi: “Verenik te neće uzeti, ti si ukaljala porodicu”, i te stvari koje su bile jako strašne.

Ja sam mislila da mi niko od porodice nije živ, nisam znala. U drugim prilikama bi mi rekli: “Ako progovoriš, mogu da ti spasim porodicu”, bilo je i takvih slučajeva. Bili smo grupa, ali ono što je ispalo dobro od svega ovoga je što su nas ispitivali sa celom grupom drugarica, koje ja mnogo volim i pozdravljam ih danas, one su moje najbliže prijateljice i znam da one imaju kapacitet da rade dobre stvari. Nadam se da su dobro sa svojim porodicama nakon ovoliko godina. Mnogo smo podržavale jedna drugu. Nas i kad su maltretirali, kad su nas doveli... i nismo pričale o tome šta su nam radili policajci i specijalne jedinice iza zidova, nismo pričale.

I pitale smo: “Zašto imaš te tragove? Zašto ti je kosa takva?” “Ma ništa”, nismo plašile jedna drugu. To je najbolja stvar koju smo uradile. Mi smo mnogo čuvale jedna drugu, to je lep deo koga se sećam jer nismo više mislile samo o sebi, nego smo mislile i o drugaricama tu. Meni su mnogo pomogle drugarice sa kojima sam bila, mnogo su mi pomogle. Bila sam mlađa od njih što se tiče godina, ali sam mnogo naučila od njih. Nadam se da su dobro i da su im porodice dobro jer one... mnogo sam naučila od njih i dale su mi snagu. Znam ih po imenu, možda postoji i knjiga o njima, zahvalna sam im mnogo.

Drugi deo

Anita Susuri: Mitrovački zatvor u kome ste bili je bio ozloglašen, mislim da je direktor bio Šemsedin [Šerafedin], on je takođe bio ozloglašen. Interesuje me, uslovi su sigurno bili teški. Šta ste vi videli? Kako vam je bilo u toj ćeliji? U tim sobama? Te njihove kancelarije?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, pričaću o tome. Kad ste već našli moje ime upravo u toj knjizi i to je razlog što ja, što ste me pozvali da dođem ovde. Biću vrlo jasna i trudiću se da ispričam što više priča. Jer čovek živi da se ispovedi, dakle živi da bi ostavio neki trag. To je izraz koji često koristim: “Živi da bi ostavio trag”. I ja sam danas mnogo srećna što ste me pozvali da ostavim neki trag, da ostavim malo istorije. Dakle, nakon toliko godina ove stvari su bitne za vas. Okružni zatvor, bivša Titova Mitrovica, ja

uvek kažem bivša Titova Mitrovica, jer su tada namerno dali to ime, Titova Mitrovica, dakle to kažem namerno da bi se znalo.

Zašto je Mitrovica danas veoma loše? Zašto je danas Mitrovica podeljena? Mitrovica nije slučajno podeljena, jer se tada zvala Titova Mitrovica. Nije se zvala Titova Peć ili Dečani ili Prizren, nego baš Mitrovica. Ima nešto u tome. Taj zloglasni zatvor je bio okruglog oblika, tako su nam rekli. Ali kad sam ja ušla, mislila sam da tu ima samo mladih devojaka, ali sam videla da je bilo i starijih [žena]. Međutim, uz pomoć mojih drugarica koje su me tamo dočekale, uz njihovu pomoć smo prevazišle najteže trenutke, savladale smo ih. Nismo prešle, nego prevazišle. Uvek uz međusobnu pomoć, uvek smo savetovale jedna drugu, uvek smo davale snagu jedna drugoj, hrabrost jedna drugoj, jer inače nisi mogla da budeš toliko jaka jer sama ne možeš da uspeš unutar ta četiri zida.

Bilo je i slučajeva kad su te samo ostavili, ali ja sam tu mnogo toga naučila, tu sam učila jednu školu. Tih dana sam učila školu i videla sam dosta snažnih devojaka koje su ostavile utisak na mene. Mnogo je zanimljivih slučajeva koji su proizašli iz tih dana koje nikada neću zaboraviti. Ima interesantnih momenata, ima... ja sam odlučila da 2021. objavim knjigu i nakon mnogo godina sam skupila hrabrost da objavim jednu knjigu. Jer je teško da objaviš knjigu, jer se plašiš kako će ispasti, kako će čitaoci to prihvatiti, ali kolege i porodica su mi pomogli da prevaziđem taj strah.

I u toj knjizi piše jedan deo, jedan dan u zatvoru, jedan veoma poseban dan u zatvoru i važno je da se zna. Jer ću to verovatno raditi kao dramu, jer su događaji u toj knjizi iskreni, dakle oni su... jedan deo je vrlo interesantan, postavila sam na Facebook-u, interesantno je kad smo jedan dan, naslov je: "Devojke sa štiklama", to je deo u knjizi kojem sam ja sama dala naziv i nikad neću zaboraviti. Neke su zaboravile. Onda sam pričala sa drugaricama na Facebook-u, sastale smo se nakon mnogo godina zahvaljujući društvenim mrežama i našla sam našu mrežu, tako sam saznala gde smo i razotkrila sam mnogo sećanja.

I danas postoji ta mreža, ako potražite naći ćete. Priča se o našim životima, šta smo postigle sa porodicom i gde živimo. Većina živi u inostranstvu. Kad sam ih pitala, rekle su: "Mnogo ti hvala što si nas podsetila na taj dan". Dakle, zašto je dobilo ime "Devojke sa štiklama", nije da u zatvoru ima štikli, nije da smo ušle u zatvoru sa štiklama. Odveli su nas tako kako smo bile u kući, na ulici, na fakultetu, u biblioteci, iz porodica su nas odveli. Međutim, jednog dana jedna drugarica iz Gnjilana, malo starija od mene, mnogo je bila sposobna i dobra, [iz] Prilepnice kod Gnjilana. Ona je u toj knjizi pod svojim imenom. Rekla je: "Danas", rekla je, "ćemo uraditi jedan drugačiji hod". Kad kažem hod, moram da objasnim vama kao mladim devojka da smo jednom dnevno izlazile u dvorište da uzmemo malo vazduha, to je bilo kao pravilo zatvora.

I tu, sigurno sa vezanim rukama, morale smo da se šetamo po improviziranom dvorištu. Tu su bili stražari, oni stražari gore {objašnjava rukama} pratili su nas i bile smo postrojene jedna za drugom. Rekla je: "Danas ćemo obući cipele na štiklu", "Zašto?" Mi joj kažemo: "Zašto? Čemu to?" Rekla je:

“Znam ja zašto”. Neke od nas su imale cipele na štiklu, neke. Čak se sećam da je ona imala veoma lepe cipele. Ja sam je pitala: “Gde si ih kupila?” Bile su crvene sa trakom. Rekao je: “Kupila sam”, rekla je, “od moje ušteđevine”, ali rekla sam: “Kako su ti lepe cipele”, ne znam, sviđale su mi se. Samo što ih je kupila. Bile su nove, rekla mi je kako je kupila od ušteđevine jer u toj oblasti duvan, mnogo gaje duvan u tom delu Gnjilana, i s tim novcem... mi smo rekle “Dobro”, i odlučile smo da sve obujemo cipele sa štiklama.

Pre nego što smo izašle, doneli su nam hranu, doručak, malo hleba, malo sira, malo soli, malo šećera, malo čaja. Dakle, hrana za doručak je bila slaba, ali bile smo mlade i hrana nam nije bila bitna, ionako nismo imale apetit jer smo bile mlade. I izašle smo u dvorište, međutim, koji je cilj cipela na štiklu naučile smo kad nam je rekla: “Hodajte svaka u istom ritmu”, rekle smo: “Koji je to ritam?” Rekla je: “Hodaćemo [marširaćemo] vojničkim ritmom”, što znači vojni marš, rekla je: “Jer cipele na štiklu odjekuju jače, i svaka će imati isti ritam”. Rekle smo: “Okej”, i izašle smo.

Počele smo u dvorištu, i bio je jedan vojnički ritam, i to je bio jedan *bum* {onomatopeja}, bilo je nešto neočekivano za stražare gore. Međutim, mi smo počele sa tim zamahom da hodamo i niko na svetu nije mogao da nas zaustavi, ne što smo bile toliko hrabre, nego nam je došla znači neka mladalačka snaga. Mi tog dana nismo bile uplašene i svaka od nas je hodala u vojničkom ritmu {opisuje rukama}. Mislim da je to odjekivalo po celom zatvoru tog dana. Taj odjek se čuo veoma visoko. Stražari nisu intervenisali dok nismo završile. Ne znam. To improvizirano šetalište je bilo okruglo, shvatile smo da su gore na drugom spratu bili uhapšeni muškarci, momci. Mi smo bile sprat niže, shvatile smo da je gore bilo muškaraca jer unutar ta četiri zida ti nisi imao nikakvu informaciju. Ali shvatile smo da ima muškaraca.

I iznenada čujemo jedan glas odozgo, kaže: “Vi ste vojska Kosova. Vi ste vojska albanskog naroda”. Jer to je podsećalo na vojsku i to je za nas bilo mnogo. Dakle, zamisli, ‘83. godine da se priča o vojsci, to je bilo mnogo rano. Nakon toga, iznenada neko baci neki papirić. Bio je maj, možda kraj aprila, u maju je već sunce počelo, zraci sunca su već izašli kao u rano proleće. I neko baci odozgo, taj papirić je sigurno bio papirić iz kutije cigara jer papir tu nije bio dozvoljen, možda olovka ali papir ne. Pocepao je sa cigara i napisao, nismo znali šta je pisalo na papiriću, samo smo videli da je taj papirić pao i mnogo se sjajio.

Šta da radimo? Bio je izazov šta ćemo mi sad i mi smo jedna drugoj znakovima pokazale da hodamo u pravcu papirića kako bi ga zgazile da ne svetli da ne bi videli stražari. Da zaštitimo onoga ko je bacio, moramo ga zaštititi. Jer mi smo bile svesne da taj koji je bacio papirić, da će naći tog ko je bacio papirić i ko zna kako će on završiti. Ali šta ćemo sad mi, kako ćemo se snaći da zaštitimo njega i nas. Svaka koja je prolazila je zgazila kako ne bi svetlilo, da ne bi upadao u oči. Jedna koja je bila niža od nas imala je sreće i spustila se i uzela papirić. Jedna koja je bila niža, da je ne bi stražari primetili.

Međutim, ta koja je uzela papir je bila u opasnosti, kako da prevaziđe tu opasnost? Sve smo se sporazumevale samo očima i ona brzo uzme papirić i stavi ovako ruku {sastavlja ruke iza leđa} i da drugoj pozadi. Dakle, to je bila naša strategija. Zaustaviću se malo na ovom delu jer je jako interesantno. Niko nas nije naučio kako da se ponašamo tu, ne znam, sam život i trenutak nas je naučio. Život nas je naučio. Mi nismo znale kako da se tu snađemo. Sam život nas je naučio i taj papirić smo dale jedna drugoj i taj papirić je stigao do sasvim druge [devojke]. Stražar je to primetio.

I kad se završila ta šetnja, to što smo radile u krugu, to smo svaki dan radile, to je bilo zatvorsko pravilo i zaustavili su tu koja je stala da uzme papirić, stražari su je zaustavili. Rekla je: “Ja nemam”, kontrolisali su je, nije imala. Onaj nije, nije mislio logično da je mogla nekome drugom da dâ papirić, i tako smo mi spasile taj papirić. Spasile smo taj papirić dok smo ga smestili i bile smo najsrećnije devojke na svetu zato što smo spasile taj papirić. I ušle smo uplašene, svaka “bez kapi krvi”² od straha. Nije da smo se plašile za sebe. Ne znam, taj dan nismo bile uplašene, možda i ta šetnja, ali htele smo da papirić sakrijemo, da se ne sazna od koga je.

I uzele smo, pročitale, svaka od nas, ali sa strahom jer je bila jedna rupa kroz koju su špijunirali, mi nismo mogle da vidimo šta se napolju dešava i onda smo se plašile te rupe. Uzele smo taj papirić i pocepale na nekoliko delića i htele smo da bacimo, da bacimo u smeće. Tu nije bilo smeće nego je bio kontejner gde smo vršile nuždu i... takav je zatvor. Rekla je: “Ali ako tu bacimo”, jedna od drugarica je rekla: “ako bacimo tu i dođu vide to, onda će sve nas maltretirati”.

Taj papirić nije bio veliki {objašnjava rukama}, šta sad da radimo? “Da li da progutamo, svaka od nas delić papirića?” I svaka od nas je progutala deo papirića kako bi izbrisale trag. Jer je tu bilo i nečije ime i prezime, čudno je što je napisao i ime i prezime. I mi smo izbrisale trag tog papira, izbrisale smo trag. Dakle to je priča o “Devojkama sa cipelama na štiklu” koju neću nikad zaboraviti. U knjizi su i imena i bilo je interesantno, jer ‘83, da čuješ vojničke korake je bilo dosta rano. Dakle, kasnije je došla Oslobodilačka vojska Kosova. Ohrabrile smo, mladalačka hrabrost koju je svaka od nas verovatno imala.

Anita Susuri: Da li je posle bilo posledica?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Tog dana ne. Taj dan je tu počeo i tu se završio i nismo imale posledice jer smo izbrisale trag. Druge posledice su bile... svaki dan smo bile, svaki dan je bila neka priča tu. Dakle, tu je bilo nekih priča, bilo je kad, kad smo uzele tanjir i na tanjiru smo našle ime i prezime i onda su maltretirali svaku od nas: “Šta je to ime?” Mi smo znale ko je ona, ali nismo govorile. “Gde si ti bila kad je ona napisala ime?” “Ne znam ko je napisao”. Ali maltretirali su nas. Htele smo da svaka od nas ostavi tragove u toj sobi, da ostavimo malo istorije.

---

² Albanski narodni izraz.

Neko s nečim, neko sa nekim tekstom, neko... ja se sećam kad sam ušla u zatvor rekli su: “To je bila soba Šote Galjice”, od Drite Kući, nju su zvali Šote Galjica³. U kontaktu sam sad nakon mnogo godina sa njom. Tako da, ostavile su tragove, svaka je ostavile svoj trag u toj sobi. Dakle, tu smo ostavile trag. To je bio jedan interesantan deo. Onda su se stvari promenile, kad smo izašle iz zatvora, stvari su se promenile, bile smo progonjene...

Anita Susuri: Kako je proteklo suđenje i koliko ste bilu u zatvoru?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Bile smo progonjene. Nakon izlaska iz zatvora, nismo imali dozvolu za rad, nismo imali dozvolu da se krećemo, nismo imali dozvolu da imamo kontakt s drugim ljudima, bili smo porodično progonjeni. Sećam se jedne farmacije u gradu Dečanima, farmacija, bolje reći apoteka. I meni nije bilo dozvoljeno da tu radim, nisu mi dali da radim, bila sam bez posla. I izađe jedan konkurs za farmaceutskog tehničara, a ja nisam imala dozvolu da radim. Otišla sam u Mitrovicu da radim, tu su me primili, radila sam dva meseca dok nisu dobili moje podatke. Kad kažem podatke, želim da istaknem da je u to vreme opština, mesto gde si živela, prikupljala tvoje podatke. Ako si bila hapšena ili progonjena, išli su u drugu opštinu i dakle tebe bi udaljili s posla. Tako da, nastavila sam sa studijama jer... i život tada nije bio lak, jer su ljudi bili drugačiji naročito, prema meni kao ženi. Ne znam.

Bile su te predrasude, ona je bila s policajcima, bila je u zatvoru, bile su te predrasude. Neko me je voleo, neko nas je voleo, ali neko [je govorio]: “Ona je drugačija”. Dakle, naše ime je bilo: “Ona je drugačija”, ne znam zašto. Govorili su nam: “Ona je drugačija”. Dakle, život za nas nije bio lak, nije bilo lako. Bilo je... tako da, život se nastavio sa svim tim. Onda se i aktivnost nastavila, naravno da smo nastavljale kao još jače, bile smo još jače i još organizovanije. To je uticalo da mi još više ojačamo i sa punom odgovornošću mogu da kažem da smo u zatvor ušle manje svesne, a izašle kao još veće patriote. Tu smo videli nepravdu. Zašto to kažem? Jer sam tu videla kako stoje stvari. Tu sam videla još više nepravde nego kad sam bila mlađa, dok nisam ušla u zatvor.

Tu smo postale jače, odatle smo izašle još jače. Pokušali su da nam naude, da nas unište, da nas oslabe, ali mi... oni nisu znali da smo mi izašle još jače. Oni su samo ojačali... ljude koje su odvodili, koje su maltretirali, koje su hapsili, samo su uticali na to da postanu jači. I mi smo nastavile, sa grupom drugarica smo nastavile aktivnost. Naravno, u još težim okolnostima, jer smo neprijatelju već zapali za oko, sada su već znali naša imena. Tako da, aktivnost nije stala, i kad sam dobila decu. Ne zato što veličam sebe, nego sam ušla u taj red sa mnogo drugarica i svaka je podržavala onu drugu. Tako da, ja se sećam i kad sam ostavljala malog sina, taj deo je mnogo interesantan.

Anita Susuri: Koliko ste vremena proveli u zatvoru i kakvo je bilo suđenje? Kako su vas oslobodili? I kako ste doživeli tu vest o izlasku [iz zatvora]?

³ Šota Galjica (alb. Shote Galica; Radiševo, 1895 — Fuša Kroja, 1927), rođena kao Čerima Radiševa (alb. Qerime Radisheva), bila je albanski kačak iz Drenice, koja se, zajedno sa mužem Azemom Galjicom istaknutim albanskim kačakom, borila protiv srpske vlasti na jugu Kraljevine Srbije, tj. u oblastima na granici sa Albanijom nakon Balkanskih ratova 1912. godine.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ne znam, mi smo tu bile s vremena na vreme. Izašle smo. Kad sam izašla, znam da je došao otac i pokupio me je, otac je bio star. I znam da mi je rekao [policajac]: “Doći ćeš opet”, dakle to su bile njihove provokacije. I ja sam kao mlada devojkica nosila pletenicu i znam da su mi psovali i pletenicu koju sam imala. Ne znam zašto, možda im se učinila kao neki simbol, kao mlada devojkica. I bio je neki drugačiji život. Onda smo se plašile... u njihovom oku je pao svaki pokret. Jedno vreme sam malo došla sebi, odmorila sam se, došla sam sebi. Onda smo nastavile studije sa svim drugaricama, trudile smo se da savladamo, da to savladamo jer si im već zapala za oko.

Tako da, prevazišle smo to dobro, zahvaljujući, zahvaljujući roditeljima, prijateljima, prijateljicama. Onda je život tekao dalje, došlo je vreme porodice, dakle vreme ravnoteže, jer je porodica ravnoteža, taj deo [osnivanja] porodice. Ali ja sam uvek imala volju da nešto uradim. Sećam se kad, kad... jer sam se posla udala u jednom selu, postala sam snaja u tom selu i bilo je malo teže kad postaneš snaja, bila si snaja, to je nešto drugačije. Međutim, bile su jedne velike demonstracije u Dečanima, sećam se, i ja sam imala dva izazova. Prvi izazov je bio kako da kažem svekri i svekru da ću da idem u Dečane, jer su oni bili stariji i nisu razumeli zašto. Drugi izazov je bio kako ću stići i kako ću se pridružiti demonstracijama.

I ja sam ostavila malog sina. Otišla sam peške iz sela do Dečana. Bile su to najopasnije demonstracije, bile su. Bili smo opkoljeni. Nisam znala da li ću uspeti da se vratim ili neću. Tu sam shvatila da sam ostavila jednu malu bebu i da više nisam ona devojkica iz vremena studija, ostavila sam iza sebe i jedan život, jedan dah koji sam ja donela na svet. Bio je to nezgodan trenutak neko vreme, jer sam imala i odgovornost prema sinu. Taj dan se ništa nije desilo, rekli su nam da će sve da nas unište taj dan: “Sve ćemo vas eliminirati”, “Opkoljeni ste tenkovima”. Srećom, nije se nešto loše desilo i ja sam se vratila.

Ali, dok sam se vraćala, celim putem sam mislila: “Pa kako da kažem svekru i svekri gde sam bila”, kako da se opravdam. I jedna drugarica kojoj sam mnogo zahvalna je rekla: “Ja”, rekla je, “ja ću ti pomoći. Ja ću doći s tobom”, rekla je: “objasniću im i neću te pustiti da uđeš sama”. I ona se odvojila od drugarica, došla je sa mnom. I ja nađem svekra na vratima sa mojim sinom koji čeka svoju mamu. I kaže: “Gde si bila toliko dugo, zašto si toliko zakasnila?” Ona drugarica se umeša, dâ neko opravdanje. To je bio nezgodan trenutak jer nisam imala nikakvo objašnjenje, jer je bilo malo tabu da kažeš svekru da si bila na demonstracijama, otišla sam. Rekao je: “Ja znam da si takva, ali da ostaviš bebu”, bilo je malo teško jer sam bila mlada, mlada majka. Bila sam mlada majka i možda je trebalo da me neko savetuje jer sam imala malog sina.

I tako taj dan sam se spasila. Spasila me ta drugarica i taj dan, taj momenat je bio jako nezgodan kad sam izašla, mnogo, jer nisam znala opasnost. Ne samo ja, nego svaka moja drugarica je bila takva. I ona koja me je dovela je uradila nešto izvanredno, ja neću nikad zaboraviti što me je opravdala. Svekar je bio jako dobar i svekrva, dobra porodica. Ali, da jedna snaja napravi te korake je bio tabu u to vreme. I to je deo jedne interesantne priče koju neću nikad zaboraviti.

Anita Susuri: Kako ste se upoznali sa svojim suprugom?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Na drugoj godini fakulteta, pre nego što su me uhapsili, ja sam ga upoznala, verili smo se. On je bio student Medicinskog fakulteta, ja sam bila studentkinja i tako smo se upoznali na fakultetu, u [studentskom] domu.

Anita Susuri: Da li je i on bio u ilegalni?

Zurafete Beriša-Ljušaj: I on je bio. Tu smo se upoznali, nakon nekog vremena smo se verili, onda su stvari tekle, došlo je do porodice. Do zasnivanja porodice.

Anita Susuri: Čuli smo da su se ljudi, devojke i muškarci koji su bili u ilegalni, venčavali jedni s drugima?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, bilo je toga. To se zove drugar iz ideala. Mi smo tada to zvali drug ideala, što znači da samo imali isti ideal. Tada je postojao jedan ideal i da, tačno je da je taj ideal spajao ljude, ideal ih je spajao. Tada je bio jedan ideal. Tako da, nakon rata je taj ideal izbledeo, sada je stranka. Dakle, stranka je ta koja ljude odvaja na više strana. Tada nije bilo stranaka, bio je jedan ideal. I mi smo međusobno bili prijatelji, možda se tu rodila i ljubav, desila su se upoznavanja, poznanstva tamo u, u...

Anita Susuri: Dakle, vaš suprug je shvatio da...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da. Mnogo su me dobro dočekali. Zahvalna sam i porodici mog supruga, i svesku i sveskvi, jer kad ih je neko pitao: "Da li ćete uzeti snaju jer je bila u zatvoru?" On je rekao: "Ako sam je jednom zavoleo, sad ću je voleti desert puta više". I to mi je dobro došlo, učinilo me mnogo jakim. I danas sam im zahvalna za to vreme jer su me jako dobro primili, jer je bilo prilika kad su se ljudi plašili i... međutim, ja sam ostavila jako dobru porodicu i našla sam porodicu koja me je dobro primila. Onda...

Anita Susuri: Dok ste bili u zatvoru, niste imali pravo za posete ili?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Imali smo posete da, da, bilo je poseta. Dolazili su u posetu, dolazila je mama, dolazio je tata, dolazio mi je verenik, dolazili su u posetu. Sigurno da smo bili ograničeni, nisi smeo mnogo da pričaš samo: "Je l' si dobro?" Dakle, malo. Ali ne znam, kao mlada [žena], nije da sam, ojačala sam, i ne znam da sam plakala pred njima. Ni oni, ni mama, ne znam. Možda sam danas slabija, ne znam. Ali, dobro...

Anita Susuri: Koliko ste bili u zatvoru?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Dobro, dobro smo prošli na posetama. Učile smo jedna drugu: “Kaži to, ovo uradi, jer oni odmah reaguju”. Jednom sam slučajno rekla: “Majk, o ja sam dobro, imam drugarice, imam to”, i kaznili su me tako što su mi oduzeli jednu posetu. Ali zamalo da kažem da imam jednu mnogo dobru drugaricu, jer imam mnogo dobrih drugarica, ali tu je bio stop, dakle. To nije dozvoljeno. Međutim, spasile smo se. Bilo je i onih koje su se razbolele od maltretiranja, bilo je... ali hvala Bogu, hvala Bogu izašle smo, uspele smo da izađemo i onda se život promenio jer su stvari tekle, stvari... nakon rata bio je drugačiji život, ni to nije bilo ništa lakše.

Ti mnogi izazovi koje imaju žene, kao što je porodica, porodična ravnoteža, kad počneš da se suočavaš sa drugim stvarima. Onda rat, onda nakon rata ove političke stranke, višepartijski sistem. Posle rata to nije bilo dobro uređeno, nije se dobro prihvatilo. Mislili smo da ćemo biti svi zajedno, mislili smo da višepartijski sistem neće doneti podele, neće funkcionisati kao “zavadi pa vladaj”, da ta izreka neće važiti. I da neće biti zid nego most. Mislili smo da će biti most, dakle višepartijski sistem. Ali svako je odabrao svoj smer, mislim sad nakon rata, sad '20, '15, '20. godina pa nadalje. Sad živim u Dečanima, imam petoro dece. Živim sa suprugom i petoro dece. Naravno da se porodica uvećala, imam unuke.

Anita Susuri: Htela bih malo da se vratim na završetak fakulteta?

Zurafete Beriša-Ljušaj: E ta priča o fakultetu. Naravno da nisam imala pravo da studiram. Uz pomoć nekih dobrih profesora uspela sam da apsolviram, dakle da apsolviram sa ispitima. I kad sam se udala, kad sam se udala, u to vreme mi je ostalo još malo ispita, ostalo mi je i trudila sam se s vremena na vreme da putujem iz sela. Bila mi je velika želja da diplomiram i iz sela sam dolazila, nekad sam možda i s bebom dolazila. Nakon dugog vremena, ne odmah, uspela sam da diplomiram. Jer mi je ostalo malo ispita, ali i profesori su mi pomogli, uz pomoć dobrih profesora sam uspela da diplomiram.

Onda ovaj drugi deo kad ja, ne znam zašto, ne znam zašto nisam imala toliko sreće nakon rata. I dan danas, možda zbog zaposlenja, ako me pitaš u čemu si ostala neispunjena u životu. Ja sam ostala neispunjena jer sam već dva puta dobila otkaz u Dečanima zbog političkih stavova. Ipak, ja sam se trudila da diplomiram jer nije bilo lako diplomirati, s vremena na vreme, dakle, na određeno vreme, davala sam po neki ispit onda... uspela sam da diplomiram. Međutim, to je ova bolna priča da sam zbog partijskih ubeđenja dva puta dobila otkaz s posla u Dečanima.

Anita Susuri: Sad poslednjih godina?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, da, ja sam nezaposlena. Danas kad govorim, dakle ja sam nezaposlena. Iako sam diplomirala, profesorka sam albanskog jezika, završila sam i sertifikovana sam za rukovodeću poziciju u prosveti, odnosno za direktora. Iako sam završavala obuke i dobila sertifikate i za biblioteku, jer je to vezano za profesiju književnosti i jezika. Iako sam završila obuke za zdravstvo koje sam povezala sa farmacijom, ne znam, Dečani nisu... zbog partijskih stavova ili ne znam zašto oni... ovo je i

velika prepreka u životu ja sam diplomirala a nisam imala priliku da obrazložim moje ime i prezime. Međutim, imam zdravu porodicu, to je taj deo gde sam ispunjena.

Anita Susuri: Htela da pričamo i o '90-im godinama koje su bile veoma teške godine i kad su većinu otpustili s posla zbog sistema...

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da.

Anita Susuri: Kako je za sve to bilo za vas?

Zurafete Beriša-Ljušaj: '90-te godine su me zatekle kao majku sa decom. To je bilo vreme kada sam ja bila majka, imala sam velike porodične obaveze. Naravno u ne toliko dobrim uslovima. Onda se desio rat i kao sve majke, kao svi građani Republike Kosova koji su se suočili sa puno izazova, sa puno...

Anita Susuri: Da li ste se udaljili u to vreme? Šta se desilo?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Jedno vreme smo bili tu na selu. Neko vreme. Onda sam uzela decu i otišli smo, dakle ja sam ih, dakle, htela sam da spasim decu. Imala sam četvoro dece. Tako da, bili su ti udari, to maltretiranje, svačija patnja je posebna tema o kojoj ne bih volela mnogo da govorim jer je bio teror, nešto užasno, jedan nejednak rat, nešto užasno, veliki priliv stanovništva iz sela u selo. Međutim to ostaje u istoriji. Iz sela u selo je bio najveći priliv naroda. Veliki prilivi naroda, trovanja po školama. Nisi znao kuda da ideš, nisi znao gde su ti deca najsigurnija, gde ti je porodica najsigurnija. Pričam o majkama, govorim o pitanju majki koje su imale odgovornost za decu.

Anita Susuri: Ako možete da nam kažete nešto o tome kako se desio oporavak nakon rata? Nastavak života?

Zurafete Beriša-Ljušaj: Da, da. Nakon rata stvari su se promenile, došao je višepartijski sistem što mislim da nije dobro dočekano, umesto da se stvore, umesto da se stvore mostovi stvorili su se zidovi, manje više. Mene je zateklo u, u Dečanima s petoro dece i bila sam profesorka albanskog jezika. Radila sam, radila sam pet godina u predškolskom u jednom selu opštine Dečani. Suprug je radio. Dakle... deca su već odrasla. Najstariji sin je studirao stomatologiju, Arber. Drugi je takođe studirao stomatologiju. Uslovi su bili malo teži jer je u pitanju školovanje dece. Pričaću malo o deci, dakle o porodici koju sad imam. Dva starija sina su studirala stomatologiju, Arber i Miljot.

Onda su tri ćerke, nakon dva sina dolaze dve ćerke. Fortuna, i ona je doktorka, radiolog. Onda Fatbardha, i ona studira fizioterapiju i takođe stomatologiju. I ona je sad na kraju studija stomatologije, jer je završila fizioterapiju. Dakle, to je njih četvoro. A najmlađa ćerka studira muziku na Akademiji umetnosti. To je moja porodica.

Ja se uvek trudim da nešto radim. Iako je velika prepreka to što su me izbacili s posla iz razloga koji ne znam ni sama. Radila sam, nakon pet godina sam radila po ugovoru o radu u gradskoj biblioteci. Radila sam dve godine sa ugovorom o radu. Osam meseci sam radila bez ugovora, volonterski rad za učenike i čitaoce, i tu su mi dali otkaz. Posle mnogo truda, posle mnogo konkursa za obrazovanje za direktorska mesta, nisam uspela da se zaposlim.

Međutim, danas sam u Udruženju književnika Peći, u Udruženju bivših političkih zatvorenika, bavim se pisanjem. Prvu knjigu sam objavila u oktobru 2021. Prva knjiga koja je izašla bila je kao uspomena ili kao poklon, dakle ova knjiga je bila kao poklon. Najlepši poklon koji neko može da pokloni deci, porodici i prijateljima. Postoji knjiga koja je sada objavljena i jako sam srećna, tu ima lepih stvari i to je ta knjiga što bi ja rekla “Živi kako bi ostavio trag”.

Bio je moj isključivi san da ostavim trag. Posle mnogo truda dali su mi otkaz na poslu, posle mnogo truda da motivišem druge, mislim da motivišem u obrazovanju, u kulturi. Nisu mi dali posao da bih mogla da izlazim pred njih svaki dan, da svakodnevno vidam 50 učenika, da bih mogla svaki dan da izađem pred njih i da pričam o ovim stvarima. Nisam imala tu priliku. Dakle, odlučila sam da objavim tu knjigu da bih ostavila trag, da bih manje-više doprinela novoj generaciji i ispoštovala svu svoju rodbinu i život... tako da, moram ponovo da stanem i razmislim šta mogu dalje da uradim, da stvorim nešto drugo osim ove knjige ili je to to.

Anita Susuri: Gospođo Zurafete, ako imate još nešto da dodate za kraj ili nešto što ste zaboravili da ispričate.

Zurafete Beriša-Ljušaj: Ja vam se mnogo zahvaljujem. Ovo je bio jedan intiman razgovor, porodični razgovor. Zahvaljujem se vama mladim devojkama, možda nešto nisam uspela [da ispričam] ali to je zbog emocija, zbog evociranja, jer kad ispričaš neku priču, u tom trenutku si u tim danima [doživljavaš te dane] i upleteš se u te emocije i možda sam nešto propustila i nisam postigla. Vi me razumete. Međutim, sve što sam htela da kažem je da je bio jedan iskren razgovor, intervju sa emocijom, jedan direktan intervju bez dekoracija, ili nečim što će me uzdizati, bio je ovo jedan jednostavan intervju.

Hvala vam puno što ste me izabrali, što ste našli moje ime među svim tim imenima, i volela bih da mogu malo da doprinesem, da malo pomognem i vama kao mladim devojkama, mladim generacijama da to može da služi i drugima za dugi niz godina. To je moja doprinos koju sam ja dala, ali to je i vaša doprinos jer će te i vi jednog dana biti kao mi i nakon vas će neko da čita ove priče i tu je dakle vaše ime. Vi ste uradili ovaj intervju i to je vaš veliki doprinos.

Anita Susuri: Hvala vama na vašem doprinosu i intervjuu!